

К.ю.н. Подковенко Т. О.

Тернопільський національний економічний університет, Україна

ПРОБЛЕМА СВОБОДИ ІНДИВІДА У ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВІЙ КОНЦЕПЦІЇ Т.ГОББСА

Складні реалії сучасного життя ставлять перед суспільством цілий комплекс важливих питань, відповіді на які потрібно давати виважено, враховуючи різні політико-правові аспекти, підходи, доктрини. Досить важливо, щоб за прагненням максимально ефективно регулювати суспільні відносини, навести порядок у державі, відстояти законність, не втратити основну сутнісну цінність – людину, її свободу, її неповторність та індивідуальність. Протягом тривалої історії людства видатні філософи, мислителі, науковці намагалися віднайти та обґрунтувати оптимальне співвідношення та поєднання інтересів індивіда, суспільства та держави. Ці спроби виявлялися у різноманітних політичних доктринах, правових концепціях, філософських теоріях щодо сутності людини та сенсу її буття. В той же час, не зважаючи на величезну політико-правову спадщину, проблема свободи індивіда, проблема гарантування цієї свободи, проблема поєднання свободи і відповідальності набуває все більшої актуальності.

Саме тому сучасні науковці все більше у своїх дослідженнях звертаються до світових політико-правових надбань. Правова концепція Томаса Гоббса залишила помітний слід як в історії розвитку політико-правової думки, так і здійснила значний вплив на формування цілого ряду основоположних категорій загальнотеоретичної юриспруденції. Значення основних концептів доктрини англійського філософа, незважаючи на їх очевидний історичний зв'язок з епохою Нового часу, в рамках якої вони формулювалися, в деяких аспектах по-новому розкривається у світлі наукової проблематики ХХІ століття. Тенденції розвитку державно-правових учень на зламі ХХ-ХХІ століть позначили докорінне переосмислення цілого ряду теорій, покладених у правову основу

європейської спільноти, що, у свою чергу, яскраво відобразилось і на вітчизняних правових доктринах [2, с. 191].

У межах вітчизняної та російської правової традиції до висвітлення специфіки розуміння права в добу Нового часу, зокрема правової спадщини Томаса Гоббса, звертались такі визнані фахівці як Б.Кістяківський, М.Ковалевський, В.Соловйов, Ф.Тарановський, Є.Трубецькой, П.Юркевич та інші. Серед сучасних напрацювань можна виділити праці В. Ковальчука, Д.Прокопова, П.Рабіновича, С.Рабіновича, М.Якоб та інших.

Політико-правова концепція Томаса Гоббса викладена у працях «Філософські основи вчення про громадянина» (1642), «Левіафан, або Матерія, форма і влада держави церковної та світської» (1651), «Про свободу та необхідність» (1654), «Про громадянина» (1658) та ін. Його філософія права була проникнута волюнтаризмом, раціоналізмом, матеріалізмом та атеїзмом. Видатному представнику теорії природного права і договірного походження держави вдалося по-новому розкрити сутність феноменів суспільства, держави і права та обґрунтувати взаємозв'язок цих явищ з людиною. Мислителю через глибокий аналіз сутності людини як суб'єкта моралі вдалося дослідити проблеми її свободи та саме через природу людини обґрунтувати зміст держави, її призначення.

Концепція Т.Гоббса стала визначальною, епохальною в контексті того, що мислитель розкрив взаємодію колективних, суспільно-державних та індивідуально-особистісних основ людського життя. Динаміка цих фундаментальних протилежностей проходить через усю людську історію і проявляється в суспільно-економічних формаціях, відображаючи різноманіття глибинних процесів, що відбуваються у суспільстві. Пояснення державно-правових явищ через природу людини, її моральну сутність та природні аспекти її свободи дають можливість відтворити внутрішній зміст таких особливих феноменів людського буття як держава і право.

За твердженням мислителя, людина як розумна істота, наділена свідомістю і мовою є одночасно і суб'єктом моралі, і суб'єктом політики. Це

два важливі аспекти людської сутності, які між собою взаємопов'язані і взаємообумовлені. Вони у комплексі розкривають внутрішню природу людини, її мислення, прагнення, а також зовнішні прояви її взаємодії з навколишнім світом, у якому людина проявляє себе як індивід, діяльна та творча особистість, яка шукає певної гармонії з собі подібними.

Мислитель постійно висуває на перший план егоїстичну природу людини. При цьому він багаторазово підкреслює особливу дію тієї закономірності людського існування, яка була зафіксована ще в давнину (особливо стоїками), – закономірності самозбереження, яка властива кожній людині від природи, інстинкту, який допомагає людині вижити у надзвичайно складних умовах і який, у свою чергу, зумовлює створення тих інституцій, які унормовують людські відносини, обмежуючи егоїстичну природу людини.

Поняттю свободи волі автор «Левіафана» протиставляє поняття свободи (*liberty, freedom*). Важлива думка, сформульована у цьому контексті Гоббсом, – це ідея діалектичного поєднання, певної сумісності свободи та необхідності. Така єдність найповніше розкривається у державно-правовій доктрині Т.Гоббса. Концептуальна теза Т. Гоббса, яка відображає динаміку його розуміння походження держави, полягає у твердженні про два стани будь-якого людського суспільства. Перший з них визначається як природний стан (*status naturalis*), коли ще відсутня будь-яка державна організація. Її утворення переводить той чи інший народ з природного стану в стан державний, громадянський (*status civilis*). Природний стан людського життя відрізняється від державного, громадянського максимальною інтенсивністю панування природного права. Природне право має натуралістичний характер і відображає почуттєву природу людини та ґрунтується на її природних інстинктах. Панування природного права фактично означає необмеженість людської свободи у прагненні підтримувати своє існування і покращувати його будь-якими доступними засобами, в чому і відображається універсальний закон самозбереження людської природи.

Характеризуючи додержавний стан, Т.Гоббс висуває ключову тезу: «У природному стані людина має право на все» [1, с. 99], оскільки природною людиною керує лише її власний інтерес, який нічим не обмежується. Це стан «війни всіх проти всіх», це стан агресії, де «людина людині вовк». Такий стан війни виявляє ілюзорність людської свободи, її негарантованість та незахищеність. Однак, це загальне природне право вступає в суперечність з іншим головним правом і прагненням людини – до життя. Отже, виникає необхідність угоди між людьми, що забезпечує їм можливість спілкування, спільного життя і мирної реалізації власних інтересів. Саме тому людська природа спрямовується від абсолютної свободи стану природного до підпорядкованості державі – свободи обмеженої необхідністю. У державно організованому суспільстві свобода людини набуває певних меж, і одночасно отримує визначені гарантії її захищеності. Цю функцію виконує суспільний договір, сформульований англійським філософом у вигляді двадцяти природних законів, покликаних скласти основу людської спільноти.

Мислитель формулює цілу систему основоположних природних законів, які в основі можна звести до відповідного морального постулату: не робити іншим того, чого не бажаєш собі, а відповідно потрібно шукати миру і слідувати йому. Природні закони, за твердженням мислителя, незмінні, вічні та універсальні. Однак, закони природи завжди зобов'язують совість, але вони ефективні тільки там, де вони надійно гарантовані.

На думку Д.Прокопова, у правовій теорії Т.Гоббса природні закони займають проміжну ланку між природним і позитивним правом. Вони конкретизують зміст природного права і одночасно утворюють основу для законодавчої діяльності держави, яка постає як засіб гарантування і забезпечення обов'язкової сили природних законів. В своїй сукупності природні закони фактично конституують систему природного законодавства, в якій містяться базові принципи спільного співіснування людей. Водночас на рівні природних законів набувають обґрунтування основні правові категорії (право, закон, обов'язок, примус, договірні відносини, правомірний інтерес,

правова поведінка, правовий делікт, правосуддя тощо), які згодом кладуться в основу системи позитивного законодавства [3, с.42].

Т.Гоббс, на відміну від інших прихильників концепції природного права, звернув особливу увагу на його незахищеність від виразу вільної волі (свободи) інших осіб, які наділені таким же природним правом. Природні закони (справедливість, неупередженість, скромність, милосердя, вдячність, дотримання договорів) самі по собі, без страху перед якою-небудь силою, що змушує їх дотримуватися, суперечать природним прагненням людини. Природний закон потребує захисту, що спонукає до життя особливу силу – верховну владу – сильну, необмежену. Усі природні закони, у розумінні Гоббса, – це моральні закони, вони завжди і скрізь зобов'язують людей перед внутрішнім судом, або судом совісті. Тому, щоб природні закони виконувались усіма, а не тільки моральними особистостями, необхідною є загальна для людей влада. Саме особлива природа людина, її здатність бути суб'єктом певних відносин зумовлює потребу в існуванні вищої інституції, наділеної особливими характеристиками та повноваженнями. Верховна влада, маючи земне походження, виникає у результаті суспільного договору між людьми і основною метою цієї влади є захист суспільства.

Для автора «Левіафана» держава перш за все інститут, що реалізує розумність людської природи, адже лише в умовах громадянського стану людина стає по справжньому моральною істотою. У державі як особливій політичній інституції Т.Гоббс бачить не тільки розумність, а й справедливість. Не дарма третім природним законом Т.Гоббс визначає саме справедливість. Справедливість – це поняття, що мусить бути невід'ємним від людських прав. Поняття справедливості є тотожним із сутністю людини і одночасно виступає основою людських стосунків. Т. Гоббс надавав поняттю справедливості статусу соціально-політичного принципу, і вважав, що тільки монархічна форма правління може бути дійсно справедливою і досконалою для громадян. Крім того, мислитель визначав принцип справедливості соціально-детермінованим явищем, головним фактором якого були закони і обмеження, що їх давала

держава. Соціальний статус громадянина перетворює ізольовану особу в члена спільності та наділяє її відповідними правами і обов'язками та почуттям відповідальності перед державою. З появою суспільства «закони природного права» здійснюються через діяльність держави, яка за допомогою установ і санкцій забезпечує громадянам реалізацію їх інтересів і потреб навіть егоїстично-особистісного характеру, бо створює умови для самозбереження через громадянський мир. Ці норми гарантують гармонійне функціонування державної організації як цілого.

Суперечлива природа політико-правової концепції Т.Гоббса розкривається саме через сприйняття та розуміння змісту свободи і прав людини. Ці людські цінності, які одночасно є складовими природного права людини, фактично приносяться ним у жертву державі. Тільки суверен має право встановлювати межі прав і свобод, а також позбавляти прав і свобод на свій розсуд. Така плата людини за безпеку і мирне існування. Навіть більше, Т.Гоббс вважав неправильним виводити свободу громадян з природного права, оскільки це свідчило б, що верховна влада у державі не може встановлювати тих законів, які вона вважає необхідними. Свобода, на думку мислителя, визначається лише тим, що за межами законів завжди залишається широка сфера незабороненого, тобто того, що покладається на розсуд кожного громадянина.

Таким чином, видатному мислителю доби Нового часу вдалося у своєму вченні актуалізувати проблему співвідношення людської свободи як основи природного стану з необхідністю фактичного підпорядкування абсолютній владі у державі, яка і виступає гарантом людської свободи. В той же час ця необхідність у нього містить антропологічний принцип як основи суспільного життя. Мислитель апелює до людської свідомості як джерела моральних чеснот та розуму правителя як носія абсолютної влади. Саме таке поєднання, на думку автора «Левіафана» забезпечить реальне втілення людської свободи, гідне буття людини як індивіда. У своєму вченні Т.Гоббс через внутрішні протиріччя людської природи намагається подолати зовнішні протиріччя, які притаманні

будь-якому суспільству, апелюючи до розумної природи людини та основоположних природних законів людського співжиття.

З погляду сьогодення політико-правова концепція Томаса Гоббса може розглядатися в якості ефективної методології пізнання державно-правових явищ. Вона дозволяє вирішити проблеми сучасного правознавства, пов'язані з правовою онтологією, гносеологією і аксіологією, класифікацією окремих типів праворозуміння, із співвідношенням змістовного і формального аспектів у праві і з визначенням граней співвідношення індивідуального та соціального начал в державі. Сутнісне розуміння права і держави можливе за допомогою виходу за межі правового і державного буття людини, шляхом аналізу його додержавного та доправового стану. Формою реалізації такого методу є концепція «природного стану», згідно з якою людина, як центральний елемент всіх політико-правових міркувань, постає у своєму ідеальному потенціалі, тобто як особистість, суб'єктивні якості якої передбачають її подальший розвиток і становлення за допомогою процесу правової соціалізації, взаємодії з іншими через політичні та правові інститути.

Література:

1. Гоббс Т. Сочинения в 2 т. Т. 2 / Пер. с лат. и англ.; сост., ред. изд., авт. вступ. ст. и примеч. В.В.Соколов. – М. : Мысль, 1991. – 731 с.
2. Подковенко Т.О. Індивід, суспільство і держава: грані співвідношення у концепції Томаса Гоббса / Т.О.Подковенко // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». – 2014. – Випуск 24. – Частина II. – Том 4. – С. 190 – 194.
3. Прокопов Д.Є. Природне право як предмет аналізу в європейській новочасній філософсько-правовій думці / Д.Є. Прокопов // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – 2010. – Серія: Філософія. Політологія. – Випуск 100. – С. 39 – 44.